

ԲՅՈՒՐՈՎԱՏԻՉՄԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 1920–1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.

Խորհրդային երկրի պետական-կառավարման համակարգի բնորոշ գծերից մեկը հանդիսանում է այդ համակարգի բյուրոկրատական բնույթը, որի դրսևորումները առկա էին նաև Խորհրդային Հայաստանում: Արդեն 1920-ականների վերջին և 30-ականների սկզբին Խորհրդային Հայաստանում բյուրոկրատական համակարգի առկայությունը պետական կառավարման մեջ իրողություն էր:

Հայաստանի Բանվորա-գյուղացիական տեսչության ժողկոմատի՝ 1921 թ. փետրվար ամսի հրամաններից մեկով կոմիսարիատին կից ստեղծվել էր բողոքների բյուրո՝ բնակչության բողոքները լսելու և դրանց համապատասխան ընթացք տալու նպատակով: Բողոքների բյուրոն պետք է ընդուներ «հայտարարություններ և բողոքներ պաշտոնական անձանց կողմից կատարված ապօրինի գործողությունների, իրավազանցությունների և զեղծարարությունների մասին»¹: Բողոքների բյուրոն քաղաքացիներին հնարավորություն էր տալիս դիմումներ և բողոքներ գրել «վերև», երբ նրանց «նեղացնում» էին «ներքևում»: Եվ վերևը (ի նկատի ունենք կուսակցական և պետական բարձրաստիճան մարմինները), և՛ ներքևը (ստորադաս պետական և կուսակցական առաջնային կազմակերպությունները, ստորին պաշտոնյաները) նույն պետության, կառավարման նույն համակարգի տարբեր օղակներն էին:

1920-ականների սկզբին Հայաստանի խորհրդային իշխանությունը ներկայացնում էին հեղափոխական գիտակցությամբ մարդիկ, որոնք իրենց իսկ ստեղծած վարչական ապարատը, նրա ստորին օղակներին համարում էին ցարիզմի մնացուկներ, չէին վստահում և գերադասում էին ժողովրդի հետ շփվել, այսպես ասած, առանց միջ-

¹ Տես Հակոբյան Ա., Հայաստանի Բանգյուղտեսչությունը սոցիալիզմի համար մղված պայքարում, Երևան, 1974, էջ 27:

նորոգների: Սրա անմիջական հետևանքով հասարակական գիտակցության մեջ հստակ ամրակայված էր խիստ տարասեռ վերաբերմունք պետության և նրա ստորին պաշտոնյաների հանդեպ: Որևէ դիմումի կամ խնդրագրի մեջ չենք հանդիպում քննադատություն պետության հասցեին, մինչդեռ տեղական պաշտոնյաների կողմից դիրքի չարաշահման վերաբերյալ խորհրդային Հայաստանի բնակիչների կողմից գրված դիմումները են: Օրինակ «Սաճկալ» թերթին ուղարկված 1929 թ. «Ավելի փող է վերցնում» վերնագրով մի անտիպ թղթակցության մեջ գյուղացին բողոքում էր Նալբանդ կայարանի գանձապահից իրենից տոմսակի համար ավել փող վերցնելու կապակցությամբ: Դիմումի վերջում գյուղացին կասկած էր հայտնում առ այն, որ ավել գումարը գրպանում են տեղական պաշտոնյաները. «...Այդ փողը ու՞ր է գնում. իրանց գրպանը, թե՞ պետության օգտին: Բայց ես չեմ հավատում, որ պետության օգտին գնա»²: Նկատենք, որ փաստաթուղթը պարունակում է գյուղացու կողմից արտահայտված որոշակի վերաբերմունք պետության նկատմամբ, ավելի ճիշտ՝ որոշակի վստահություն, որը նա չի տածում վարչական մարմինների, տեղական իշխանավորների (նաչալնիգների) նկատմամբ: Գյուղացու արտահայտած տարակուսանքը, թե ու՞ր է գնում ավել փողը, արդյո՞ք պետության օգտին, ցույց է տալիս հասարակական գիտակցության մեջ պետություն և բյուրոկրատիա հստակ տարանջատումը: Պարզորոշ երևում է, որ սրանք նույն հասկացությունները չեն պարզ մարդու համար:

1920–30-ական թթ. մանր պաշտոնյաների վարքագիծն ակտիվ քննարկվում, քննադատվում էր թե՛ բնակչության, թե՛ կուսակցության կողմից: Շրջանային, տեղական պաշտոնյաների չարաշահումները, անպատասխանատու վերաբերմունքը կուսակցական պարտականություններին, հովանավորչությունը, անգրագիտությունը հաճախակի շահարկվող թերություններ էին, որոնք վերագրվում էին նրանց: Այս երևույթների խիստ քննադատությամբ հանդես էր գալիս նաև մամուլը, որը, անշուշտ, համապատասխան աջակցություն էր ստանում պետության կողմից: «Աշխատանք» թերթի համարներից

² ՀԱԱ, ֆ.128, ց. 1, գ. 2214, թ. 18:

մեկում «Ի՞նչ է բյուրոկրատիզմը, ո՞վ է բյուրոկրատը» վերնագրով հոդվածում հանդիպում ենք բյուրոկրատի հետաքրքիր բնորոշման. «Բյուրոկրատը խորհրդային իշխանության վտանգավոր թշնամին է. նա պետ-ապարատի վանողական ուժն է, նա թունավորում է մասսաների քաղաքական տրամադրությունները, շաղկապի փոխարեն անդունդ է բաց անում գյուղի և քաղաքի միջև»³:

Հասարակական և պետական գիտակցության մեջ բյուրոկրատիզմն ընկալվում էր լայն իմաստով՝ ընդգրկելով և՛ պաշտոնական չարաշահումները, և՛ անպատասխանատու վերաբերմունքը իր վրա դրված պարտականություններին, և՛ քաղաքական ու կուսակցական անգրագիտությունը, և՛, որ երևի թե ամենահետաքրքիրն է, պաշտոնյայի կեցվածքն աշխատանքի մեջ և աշխատանքից դուրս: Բյուրոկրատիզմի տակ շատ հաճախ ընկալվում էր նաև տեղական պաշտոնյաների կողմից կիրառվող մանր հովանավորչությունը: Կոմունիստական կուսակցության երևան քաղաքի քաղաքային ակտիվի ժողովներից մեկը, գումարված 1927 թ., ամբողջությամբ նվիրված էր բյուրոկրատիզմի դեմ պայքարի հարցերին: Ժողովի մասնակիցների ելույթներում պարզորոշ երևում է չարաշահումների այն բազմազանությունը, որ հավաքական ծեղվ ընկնում էր «բյուրոկրատիզմ» բնորոշման տակ: Ձեկուցողներից մեկը որպես բյուրոկրատիզմի օրինակ, բերում է մահամերձ հիվանդին հիվանդանոց հասցնելու համար փաստաթղթային ձևակերպումների անթույլատրելի ձգձգումները, մյուսը՝ «խսկական բյուրոկրատներ» է համարում հիմնարկի ուշացող աշխատողներին, երրորդը նշում է, որ շատ շրջաններում և երևան քաղաքում պատասխանատու պաշտոնյաները հիմնարկության մեքենաներով գնում են որսի, և առաջարկում է խիստ հսկողություն սահմանել, որպեսզի հիմնարկությունների մեքենաներն օգտագործվեն միայն ծառայողական նպատակներով և այլն: Իսկ ժողովի մասնակիցներից մեկը, դիմելով կուսակից ընկերներին, նշում է, թե նրանք բյուրոկրատիզմը ներկայացնում են որպես հրեշ և երևույթ.

³ «Աշխատանք», 04.02.1925 թ., № 2, էջ 8:

որը բացակայում է իրենց մեջ, մինչդեռ դա այդպես չէ, որպես հաստատում իր ասածի, բերում է կոնկրետ փաստեր⁴:

Բյուրոկրատիզմը տարածված երևույթ էր խորհրդային պետական-կուսակցական ապարատում, և, չնայած ձեռնարկված միջոցառումներին, մանր պաշտոնյաների կողմից թույլ տրվող չարաշահումները եղել են խորհրդային Հայաստանի ներքին կյանքը բնորոշող երևույթներ: Ազգաբնակչության տրամադրությունները տեղական պաշտոնյաների մեծ մասի նկատմամբ հիմնականում բացասական էին, և նրանց մոտ առաջանում էր ցանկություն կուսակցական և պետական բարձրաստիճան մարմիններին բողոքներ ուղարկել այդ պաշտպանների դեմ: Բողոքները հիմնականում շոշափում էին քաղաքացիների տարաբնույթ իրավունքներ, որոնք պարբերաբար խախտվում էին տեղական աստիճանավորների կողմից: Այս բողոքներում արտացոլված էին առօրյա կյանքում հանդիպող այն բազմաթիվ խնդիրները, որոնց բախվում էին Հայաստանի քաղաքացիները:

1920-ականների սկզբին ցավոտ խնդիրներից էր, օրինակ, բնակարանային հարցը: Բնակարանների տրամադրման ժամանակ թույլ տրված բազմաթիվ չարաշահումների հետևում հաճախ կազմած էին լինում իրավասու հիմնարկները, որոնց անօրինական որոշումների արդյունքում քաղաքացիները լավագույն դեպքում զրկվում էին սենյակներից մեկից կամ մի քանիսից, իսկ վատագույն՝ հայտնվում էին փողոցում: Օրինակ՝ ՀՍԽՍՀ հողժողկոմատի աշխատակիցներից մեկը 1923 թ. ժողկոմատի Երևանի տեղկոմին ուղարկած դիմումում բողոքում է կոմունալ տնտեսության կայացրած օրինական որոշման դեմ, որի արդյունքում նրա՝ հինգ անդամից բաղկացած ընտանիքից, ի օգուտ քաղաքացի Աբովյանի խլում էին նրան հատկացված երկու սենյակներից մեկը: Քաղաքացին նշում է, որ, չնայած իր և կնոջ արտահայտած վճռական բողոքներին, միլիցիոներները նետում են նրանց իրերը մի սենյակից մյուսը՝ խտացնելով իրենց՝ «մի սենյակում սեղանների վրա քնելու աստիճանի»⁵: Քաղաքացին նշում էր, որ իրեն բնակարանից վտարելու որոշումը կարողացել է ստանալ բողոքի մեջ նշվող Աբովյանը: Թե ինչ ճանապարհով էր վերջինս

⁴ Ժողովի ամբողջական արձանագրությունը տես ՀԱԱ, ֆ. 91, ց. 2, գ. 119, ք. 1-4:

⁵ Նույն տեղում, ֆ. 1, ց. 3, գ. 227, ք. 1:

ստացել աջակցություն, դիմողը չի նշում, սակայն պետք է ենթադրել, որ օրինական ուժի մեջ մտած որոշման անտեսման կամ լուծման համար քաղաքացին դիմել էր այլ միջոցների: Առհասարակ այս ոլորտի գործունեության մեջ առկա թերությունները երբեմն խոստովանում էին նույնիսկ ոլորտի պատասխանատուները, աշխատողները: Օրինակ՝ Երևանի բնակիհանձնաժողովի անդամներից մեկը բողոքում էր, որ բնակվարչության նախագահը խոչնդոտում է իր աշխատանքը պարբերաբար: Նա նշում էր, որ նախագահը հնարավորություն չի տալիս իրեն կատարելու իր վրա դրված պարտականությունները, հաշվառել առկա բնակարանները, բացի այդ՝ առանց հանձնաժողովի կարծիքը հարցնելու բավարարում է խնդրառու շատ քաղաքացիների մասնավոր դիմումներ⁶: Այստեղ օրինաչափ հարց է ծագում, թե ինչու էր բնակվարչության նախագահը մասնավոր դիմումներին առավելություն տալիս, ավելի ճիշտ՝ ի՞նչ իրավունքով էր դրանց ընթացք տալիս առանց բնակվարչության բոլոր անդամների գիտության: Պետք է ենթադրել, որ սա տեղական պաշտոնյայի կողմից թույլ տրված կամայականության ևս մեկ դրսևորում էր:

Ջբաղեցրած պաշտոնի նկատմամբ բյուրոկրատական, անբարեխիղճ վերաբերմունքի պարարտ հող կար նաև աշխատանքային հարաբերությունների ոլորտում: Եթե կուսակցական գաղափարախոսությամբ ամրագրվում էր բանվորի և գյուղացու նկատմամբ ընդգծված հարգանք, նրանց աշխատանքի գովերգում և հիմնարկի ղեկավարը հանդես էր գալիս որպես պրոլետարիատի շահերի պաշտպան, ապա գործնականում պաշտոնյաների կողմից դրսևորվող վարքագիծը միշտ չէ, որ համապատասխանում էր կուսակցության պահանջներին: Խորհրդային հիմնարկների ղեկավարներն ավելի շատ հիշեցնում էին մարդկանց, ովքեր տեղերում գերագնահատում էին իրենց տրված լիազորությունները, ինչը նրանց կողմից բազմաթիվ չարաշահումների առիթ էր տալիս: Հիմնարկություններում աշխատանքային գործունեության բնորոշ կողմեր էին դարձել մանր հովանավորչությունը, կամայականությունները, պաշտոնա-

⁶ Նույն տեղում, ց. 1, գ. 59, ք. 155:

կան դիրքի չարաշահումները, որոնք բյուրոկրատիզմի դրսևորման խոսուն օրինակներ են:

Խորհրդային տարբեր հիմնարկների հետ բնակչության ամենօրյա առնչությունների արդյունքում հանրային գիտակցության մեջ ձևավորվել էր հիմնարկության դեկավարի յուրօրինակ կերպար: Նա հանդիսանում էր իր փոքրիկ գրասենյակային կայսրության միանձնյա տիրակալը և առաջնորդվում էր բացառապես հրամայական աշխատելաոճով: «Աշխատանք» թերթը բազմիցս անդրադարձել է բյուրոկրատիզմի հիմնախնդրին: Թերթի երգիծական բաժնում գետեղված «Նորին մեծություն վերջին բյուրոկրատը» վերտառությամբ ծաղրանկարը պատկերում է հիմնարկի դիրեկտորին՝ բազմած գահի վրա: Գլխին թագ է «Առանց զեկուցման չմտնել» մակագրությամբ: Որպես գահի հենակներ՝ աջ և ձախ կողմերում գրասենյակային գործերի կապուկներն են, որպես արքայական իշխանության ատրիբուտներ՝ մի ձեռքում թանաքամանն է, մյուսում՝ գրիչը: Բերանի կողմում երիզված շրջանակներում գրված են ամենօրյա հրահանգները քաղաքացիներին՝ «եկեք վաղը» և աշխատակիցներին՝ «ստեղծել հանձնաժողով»⁷: Հաջորդ ծաղրանկարը՝ «Գրասենյակային ոստայն» վերնագրով, ներկայացնում է հիմնարկի դիրեկտորին սարդոստայնի կենտրոնում, որի ցանցի մեջ խճճվել են խնդրառու քաղաքացիները⁸: Խորհրդային Հայաստանում պաշտոնյաների նման շերտի ձևավորումն արդեն իսկ իրականություն էր 1920-ականներին, ինչի վկայությունը պետք է համարել քաղաքացիներից ստացվող բազմաթիվ բողոքներն իրենց աշխատանքային իրավունքների խախտման վերաբերյալ: Օրինակ՝ քաղաքացի Օլգա Առաքելովան, ով 1926 թ. աշխատել էր երկաթգծում որպես Լենինականի կայարանի գանձապահ, բանգյուղտեսչությանն ուղարկած իր դիմումի մեջ պատմում է, թե ինչպես է ենթարկվել երկաթգծի պաշտոնյաներից մեկի՝ ոմն Դատերովի հետապնդումներին, ինչի արդյունքում գանձապահի իր տեղը զբաղեցրել է նշված պաշտոնյային հովանավորող չեկայի նախագահ Զթյանի քրոջ դուստրը: Մանրամասն նկարագրելով իր հանդեպ իրականացված անօրինական ստուգումները, հետապնդումները,

⁷ «Աշխատանք», 10.04.1927 թ., № 4 (22), էջ 18:

⁸ Նույն տեղում:

խուզարկություններն իր բնակարանում, իբր կայարանի գանձարկ-
ղից յուրացված գումարներ գտնելու համար՝ Առաքելովան իր դիմու-
մն ամփոփել է օգնության խնդրանքով⁹:

Պետք է նշել, որ Խորհրդային Հայաստանում ազգաբնակչու-
թյան կողմից բյուրոկրատիզմի ընկալումներն առավել հաճախ կապ-
վում էին մի երևույթի հետ, որը սովորաբար նշվում էր «խնամիութ-
յուն» եզրույթով: Դատելով 1930-ականներին վերաբերվող փաս-
տաթղթերից այն բավականին լայն տարածում էր գտել ժամանակի
առօրեական իրողություններում: Բերենք մի քանի օրինակ: Ներկա-
յացվող փաստաթղթում բանգյուղտեսչության բողոքների բյուրոյի
վարիչի զեկուցագիրն է առ այն, որ բողոքների բյուրոն, գնալով ինչ
որ անտիպ թղթակցության մեջ նկարագրված իրադարձությունների
հետքերով, իրականացնում է քննություն և պարզում, որ 1929 թ. ոմն
Տեր-Աստվածատուրյան, որ ազատվել էր Հայպղինձ արտադրական
կազմակերպության վարչությունում զբաղեցրած պաշտոնից, քաղա-
քացի Շահբագովի միջնորդությամբ, առանց աշխատանքային բոր-
սայում գրանցվելու և նրա համաձայնությունը ստանալու, տեղավոր-
վել էր աշխատանքի՝ որպես գործավար Հացմիությունում: Նշված
զեկուցագրի եզրակացության մեջ առկա է բանգյուղտեսչության բո-
ղոքների բյուրոյի վարիչի կարծիքը, որ թղթակցության մեջ նշվածը
համապատասխանում է իրականությանը, և որ քաղաքացի Շահբա-
գովի կողմից իսկապես իրականացվել է «խնամիություն և հովանա-
վորչություն»¹⁰: Իսկ ահա Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմ ուղարկ-
ված գաղտնի զեկուցագրերից մեկում նշված է, որ Աշտարակի քար-
տուղարներից Շահագիզյանը, պարբերաբար օգտագործել է իր
պաշտոնական կապերը ծանոթներին օգնելու նպատակով: Նրան-
ցից ոմանց օգնել է սպիրտային խմիչքներ իրացնելու գործում,
մյուսներին հովանավորել է, ինչի համար էլ ձերբակալվել է շրջկոմի
մեղադրական եզրակացության հիման վրա¹¹:

Մեկ այլ բողոքում պատմվում է երկաթգծի դպրոցական բաժնի
վարիչ Ինճիկյանի մասին, որը դպրոցբաժնին ենթակա մանկապար-

⁹ ՀԱԱ, ֆ. 128, ց. 1, գ. 2214, ք. 6:

¹⁰ Նույն տեղում, գ. 2502, ք. 12:

¹¹ Նույն տեղում, ֆ. 1, ց. 1, գ. 61, ք. 32:

տեզի ղեկավար է նշանակել իր ծանոթ Գինոսյանին: Անտեսելով մանկապարտեզի վարիչի այն պնդումը, որ իրենք նոր ղեկավարի կարիք չունեն, Ինճիկյանը շարունակել է տանը նստած Գինոսյանին աշխատավարձ վճարել¹²:

Կազմակերպչական պաշտոնեական տարաբնույթ գործառույթներում խնամիության ընդհանուր մթնոլորտը բավականին դիպուկ և զավեշտական բնույթով ներկայացված է «Աշխատանք» թերթի երգիծական բաժնում՝ «Արժեքավոր ատեստացիա» վերտառությամբ փոքրիկ անդրադարձում, որը ներկայացնում ենք ստորև.

«-Չգիտեմ, ի՞նչ գործ տանք Աարկոսովնային:

- Ի՞նչ մասնագիտություն ունի:

- Կառավարչի կնոջ քույրն է»¹³:

Զբաղեցրած պաշտոնը շատերի համար դառնում էր գալթակղության առարկա, ինչքան էլ որ կուսակցական գաղափարախոսությամբ քննադատվեր այս երևույթը: Հետաքրքիրն այն է, որ երբեմն հանդիպում էին նաև այս երևույթի տարօրինակ, ծայրահեղ դրսևորումներ, ինչպես, օրինակ, էլեկտրոմեխանիկական տրեստի հաշվապահ Մուշեղ Գրիգորյանի դեպքում, որ ընդամենը հաշվապահի պաշտոնում լինելով՝ նշված հիմնարկում իրականացրել էր ղեկավար գործառույթներ՝ չունենալով դրա համար ոչ մի պաշտոնական լիազորություն: Ղատելով նրա դեմ բողոքից՝ հիմնարկում ղեկավար գործառույթներ իրականացնելը սովորական հաշվապահի համար հնարավոր էր եղել բարձրաստիճան պաշտոնյայի կողմից հովանավորվելու պատճառով¹⁴:

Որպես պետական ապարատի անկատար գործունեության հետևանք, որպես հասարակական իրողություն, որի ազդեցությունները չափազանց մեծ էին խորհրդային իրականության վրա: Բյուրոկրատիզմը կուսակցական և պետական գործունեության մեջ շարունակվեց նաև 1930-ականներին: Չնայած 1932 թ. վերացվեց խորհրդային Հայաստանի բանգյուղտեսչության ժողկոմատի բողոքների բյուրոն, վերահսկողությունը պետական հիմնարկների վրա շա-

¹² ՀԱԱ, ֆ. 128, ց. 1, գ. 2497, ք. 35:

¹³ «Աշխատանք», 10.04.1927, № 4 (22), էջ 19:

¹⁴ Տես ՀԱԱ, ֆ. 91, ց. 2, գ. 224, ք. 20:

րունակվեց։ Արդեն կուսակցական և պետական այլ կառույցներ շարունակում էին ուղարկվել բողոքներ ազգաբնակչությունից տարբեր մասշտաբի պաշտոնյաների չարաշահումների վերաբերյալ։ Կարելի է արձանագրել, որ կուսակցական-պետական ստորին հիմնարկներում ծնավորվել էր պաշտոնյային բնորոշ առանձնահատուկ մտածելակերպ, և բյուրոկրատիզմի դրսևորումներն այս մտածելակերպի հետևանք էին։ Մի քանի փաստաթուղթ, որ կներկայացնենք ստորև, մեր կարծիքով, կլրացնեն ասվածը։

Այսպես՝ 1935 թ. կուսակցական վերահսկողության հանձնաժողովին ուղարկված զեկուցագրերից մեկում կապի վարչության պետն իր դժգոհությունն է հայտնում կուսակցության Արթիկի շրջանային կոմիտեի երկրորդ քարտուղարի անօրինական կարգադրության և կապի տեղական բաժնի պետի՝ այդ կարգադրությանը ենթարկվելու կապակցությամբ։ Կարգադրության համաձայն՝ աշխատանքից ազատվել էր տեղական կոմուտատորի աշխատակցուհիներից մեկը, միայն այն պատճառով, որ հրաժարվել էր իր հերթապահության ժամին թողնել կոմուտատորը և շրջկոմի երկրորդ քարտուղարի պահանջով հեռախոսի մոտ կանչել կապի բաժնի պետին, որն այդ պահին գտնվելիս է եղել ակումբում։ Զեկուցագրի հեղինակը բարեխիղճ աշխատողի նկատմամբ նման վերաբերմունքի համար պահանջում էր կապի բաժնի պետին ի ցույց դնել, իսկ շրջկոմի քարտուղարին՝ ենթարկել կուսակցական պատասխանատվության¹⁵։ Նշված փաստաթղթի ուշագրավ կողմը այս պարագայում ոչ այնքան շրջկոմի քարտուղարի, որքան բաժնի պետի պահվածքն է։ Դատելով զեկուցագրից՝ շրջկոմի քարտուղարի անօրինական կարգադրությանն ընդդիմանալը նրա համար կնշանակեր ընդդիմանալ համակարգին, ձեռք բերել «գորավոր» թշնամի՝ ի դեմս շրջկոմի քարտուղարի։ Անշուշտ, խորհրդային իրականության առանձնահատկությունների պայմաններում դժվար թե որևէ մեկի համար սա հեշտ որոշում լիներ, և կապի բաժնի պետը գերադասել է այսպես ասած «զոհաբերել» իր հասարակ աշխատողին։

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 656, թ. 91։

Իսկ ահա մյուս բողոքի «հերոսը» հենց սովորական աշխատողն է, որի շուրջ Քանաքեռչին կազմակերպությունում ստեղծվել է լարված մթնոլորտ: Պատճառը այս հիմնարկության մեքենագրուհիներից մեկն է, որը օգտագործելով հիմնարկի տնօրեն՝ Մելիքսեթյանի հետ ունեցած կապը, իր համար արտոնյալ պայմաններ է ստեղծել և կարողացել է ավելի շատ գումարներ վաստակել, քան մյուսները: Բացի այդ, օգտվելով տնօրենի կողմից իր հանդեպ բացահայտ հովանավորչական վերաբերմունքից, նա կարողանում է կազմակերպության մնացած մեքենագրուհիներից շատերին վարկաբեկել, և նրանց ազատում են աշխատանքից¹⁶:

Համեմատելով այս երկու դիմումները՝ հետաքրքիր դիտարկումներ կարող ենք անել: Առաջինի մեջ սովորական աշխատողը, որ իր աշխատանքին մոտենում է մեծ պատասխանատվությամբ, ըստ էության՝ ենթարկվում է հալածանքի, ազատվում է աշխատանքից միայն այն պատճառով, որ բարեխղճորեն կատարում է իր վրա դրված պարտականությունները: Երկրորդ դեպքում սովորական աշխատողը, վայելելով հիմնարկի ղեկավարի անմիջական հովանավորությունը, իր համար ստեղծում է աշխատանքային արտոնյալ պայմաններ:

Ինչո՞ւ էր խորհրդային հիմնարկներում հնարավոր դառնում նման իրողությունները: Ինչո՞ւ էր բացատրվում այն հանգամանքը, որ նույնիսկ կուսակցական աչալուրջ հսկողության պայմաններում շատ հիմնարկությունների ղեկավարներ կարողանում էին զբաղվել բացահայտ հովանավորչությամբ, ցուցաբերել վարքագծի այնպիսի որակներ, որոնք հարիր չէին կուսակցական գաղափարախոսությամբ, կարգապահական պահանջներով ամրագրված կուսակցական բարոյականության ընկալումներին: Պատճառները նախ և առաջ կապվում էին խորհրդային բյուրոկրատիայի առանձնահատկությունների, նրա կլանային բնույթի հետ, որ արտահայտված էր նաև հայաստանյան իրողություններում: Խոսելով խորհրդային բյուրոկրատիայի մասին՝ Ա. Խոջեյն իր «Հասարակության տեսություն» մենագրության մեջ նշում է. «Խորհրդային բյուրոկրատիզմը մի կողմից հանդես էր գալիս որպես ռուսական (նաև՝ ցարական – Գ. Ժ.)

¹⁶ Նույն տեղում, թ. 153:

բյուրոկրատիզմի ժառանգորդ, մյուս կողմից՝ արտացոլում էր ընդհանրապես բյուրոկրատիզմին բնորոշ ժառանգական գծերը, իսկ երրորդ կողմից՝ իր զարգացման ժամանակ անցել էր բյուրոկրատական համակարգի փոխակերպումների բավականին մեծ շարք՝ ցենտրալիզմից մինչև մասնատվածություն, ինչն էլ, բնականաբար, միջնորդավորված էր կլանային մտածողության, աստիճանակարգության ձևավորմամբ»¹⁷։

Այս պնդումից կարելի է եզրակացնել, որ խնամիությունը չէր հանդիսանում ներկազմակերպական երևույթ փոքր հիմնարկների համար, որ սրա ակունքները գնում էին կուսակցական ապարատի առավել վերին օղակներ։ Պետք է ընդունել, որ այս երևույթների առաջացման մեջ քիչ չէր նաև կուսակցական վերադաս մարմինների դերը։ Շատ հիմնարկությունների ղեկավարներ հանդիսանում էին հենց նրանց հովանավորյալները, համենայն դեպս սա կենսունակ վարկած է նրանց պահվածքը բացատրելու համար։ Օրինակ, հենց նույն Սելիքսեթյանը, որի դեմ հաճախ էին բողոքներ ուղարկվում կուսակցական վերադասին, մասնավոր գրույցներից մեկի ժամանակ ասել էր, որ կուսակցության վերին օղակներում ունի հուսալի բարեկամներ, որոնք միշտ էլ իրեն կպաշտպանեն¹⁸։

Ակնհայտ է, որ տեղական պաշտոնյաները շատ հաճախ չէին կաշկանդում իրենց կուսակցության հանդեպ պատասխանատվությամբ, որովհետև վայելում էին այդ նույն կուսակցության հովանավորությունը։ Պրոֆեսոր Վ. Ղազախեցյանը նշում է, որ 1930-ականների սկզբին հանրապետական և մարզային կուսակցական կոմիտեների քարտուղարներն ամեն մեկն իր վարչական տարածքում նմանվում էր թագավորի կամ իշխանի¹⁹։

Թե ինչպես էր հնարավոր պաշտոնյաների արտոնյալ դրություն մի երկրում, որը պետական գաղափարախոսություն էր հռչակել պրոլետարիատի դիկտատուրան, իսկ նրա գաղափարական մեքենան մշտապես քննադատում էր պաշտոնեական չարաշահումները և կոչ էր անում հավատարիմ մնալ պրոլետարիատի պայքարի գործին,

¹⁷ <http://www.materialist.kcn.ru/kniga10/s73.php3>.

¹⁸ ՀԱԱ, ֆ. 91, ց. 2, գ. 656, ք. 152։

¹⁹ Ղազախեցյան Վ., Հայաստանը 1920-1940 թթ., Երևան, 2006, էջ 477։

մշտապես հետաքրքրել է խորհրդային ժամանակաշրջանի ուսումնասիրողներին: Սիխայիլ Վոսլենսկին, օրինակ, գրում է, որ խորհրդային իշխանությունը ոչ թե պրոլետարիատի, այլ կուսակցական անվանակարգության (номенклатура) իշխանությունն էր, որը խորհրդային բոլոր երկրներում փաստացի հաստատվեց այն ժամանակ, երբ Ստալինը 1930-ականների սկզբին կարողացավ հաղթել ներքաղաքական պայքարում և ասպարեզից հանել Լենինի կողմնակիցներին՝ պրոֆեսիոնալ հեղափոխականներին, որոնք նույնպես ոչ մի կապ չունեին պրոլետարիատի շահերի հետ և դրանց պաշտպանությանը վերաբերվող գաղափարներն ընդամենը որպես միջոց էին օգտագործում հասարակության մեջ իրենց դիրքերն ամրապնդելու համար²⁰: Այս տեսակետը լայն իմաստով արտահայտում է խորհրդային երկրներում ներքաղաքական զարգացումների ընդհանուր տրամաբանությունը, ըստ որի իրական իշխանությունը պատկանում էր ոչ թե բանվորա-գյուղացիական դասակարգին, այլ կուսակցական վերնախավին: Հետևաբար՝ պրոլետարական գաղափարախոսությունը չէր կարող իրագործվել իրական կյանքում:

Խորհրդային բյուրոկրատիայի առկայությունը, դրա բազմաթիվ դրսևորումները պետական-կուսակցական կառավարման համակարգում ակտիվ է դիտել ոչ թե շեղումներ ընդհանուր քաղաքական կուրսից, այլ այդ քաղաքական կուրսի, կառավարման վարչահրամայական մեթոդներով ուղեկցվող ընդհանուր գործընթացների բաղկացուցիչ մասնիկը, դրանք բնորոշող տարրը: Այս տեսակետն ամրապնդելու է գալիս նաև այն հանգամանքը, որ, ինչպես նշել ենք, բյուրոկրատիզմը լայն հասարակական հնչեղություն ուներ, սա մի երևույթ էր, որը, ինչպես ցույց տվեցինք 1920–30-ականների հայաստանյան իրողությունների օրինակով, մեծապես ներկայացված էր նշված ժամանակաշրջանի առօրեականության մեջ:

²⁰ Stiu Восленский М. С., Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза, Москва, 1991.

MANIFESTATIONS OF BUREAUCRACY IN SOVIET ARMENIA IN THE 1920-1930s

SUMMARY

The article reveals one of the phenomena typical for political everyday life of the 1920–1930s Soviet Armenia - bureaucratism with its various manifestations. Bureaucratism is represented as a consequence of the activities of state government system. Relying on the archives material, the author has tried to analyse the conditions that brought bureaucratism into being as well as its influence on public consciousness and everyday life events of the time.

ГАГИК ЖАМАРЯН

ПРОЯВЛЕНИЯ БЮРОКРАТИЗМА В СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ В 1920–1930-ЫХ ГОДАХ

РЕЗЮМЕ

В статье представлено одно из характерных явлений политической повседневности Советской - Армении 1920–1930 годов: бюрократизм с разнообразными проявлениями. Бюрократизм представляется как следствие деятельности системы государственного правления, установленного партийной идеологией в Советской Армении. Автор, опираясь на архивные материалы, анализирует условия возникновения бюрократизма, его воздействие на общественное сознание и события повседневности.